La aromânii din localitatea Grabova (Greava) din Albania. Observaţii sociolingvistice

Nistor BARDU

1. Titlul de mai sus evocă, pentru cunoscători, titlurile unor lucrări apărute la sfârşitul secolului al XIX-lea şi în primele decenii ale secolului al XX-lea, când călători şi cercetători români s-au deplasat la fraţii lor aromâni din Peninsula Balcanică pentru a-i cunoaşte la ei acasă şi pentru a informa apoi publicul din România despre starea lor etnolingvistică şi socială. Era în perioada când statul român deschisese, de câteva decenii (mai exact, din 1864), şcoli şi biserici pentru aromânii din Balcani, instituţii care funcţionau însă în condiţii vitrege de cele mai multe ori, şi când în România se formase o opinie publică deosebit de favorabilă românilor balcanici[1]. Ne gândim în acest sens la operele călătorilor-autori I. Nenițescu (1895), Constantin N. Burileanu (1906) sau Tache Papahagi (1920). După exemplul lor, dar şi al altor cercetători români şi străini, precum Gustav Weigand (Weigand 1892, apud Capidan 1931: 3; Weigand 1894–1895; Weigand 1910), Th. Capidan (1931), Al. Rosetti (1929)[2], Petru Neiescu (1997), Adrian Turculeț (2003), Thede Kahl (2006) şi alţii, am făcut şi noi călătorii de studii la aromânii din Albania, în special pentru a aduna date de la faţa locului despre grupul lingvistic al moscopolenilor, un grup distinct de aromâni[3], despre care am publicat până în prezent o serie de studii şi articole[4].

Denumirea generică de *moscopoleni* este de natură livrescă, grupul în sine fiind alcătuit din aromânii care locuiau în trecut în satele *Grábova* (în graiul locului, *Grę́áva*[5]), *Nícea*, *Lúnca* (alb. *Llënga*), *Şípsca* şi din fosta metropolă *Moscopole*, situate în munţi, la vest de şoseaua care leagă oraşele Pogradec (*Pogradéț*) şi Korçë (*Curcę́áu̯a*, *Curcę́áo*, în aromână), din partea de est a sudului Albaniei. După localităţile de origine, ei îşi spuneau, şi îşi mai spun şi azi, *grăvéń* (sau *grabovár*^{i}),

[1] Vezi, în acest sens, Gheorghe Zbuchea (1999: 45–67), pentru acţiunile întreprinse după 1959 de Comitetul Macedoromân de la Bucureşti, devenit apoi Societatea de Cultură Macedoromână, pentru sensibilizarea opiniei publice din statul român nou constituit.

[2] Al. Rosetti i-a vizitat pe fărşeroţii din Albania în perioada imediat următoare stabilirii lor în România, în Cadrilater.

[3] Din punct de vedere lingvistic, observaţii despre grupul moscopolean face Th. Capidan (1931: 120–124; 1932: 18), fără să aprofundeze însă problema. Informaţii despre originea şi ocupaţiile moscopolenilor, ca şi o prezentare pe larg a graiului ne oferă Nicolae Saramandu (1972: *passim*; 2003: 27; 2004: 87–88).

[4] Cf. Bardu 1993: 38–44; Bardu 2004b; Bardu 2005a; Bardu 2005b: 276–286. De asemenea, multe referiri la grupul lingvistic al moscopolenilor se găsesc în Bardu 2004a.

[5] I. Nenițescu (1895: 448) notează *Grava* alături de *Voscopol*, *Nicea*, *Pogradeț*. Împreună, aceste localităţi ar fi avut atunci 8150 de locuitori aromâni.

BDD-V348 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 08:17:49 UTC)

niĉóţ, *link'óţ* sau *lăngár*^{i}, *şipscár*^{i} şi *moscopolén* sau *voscopolén* (după pronunţia aromânească *Voscopole* a denumirii oficiale albaneze *Voskopojë*, pentru Moscopole. În afară de Moscopole, oraş curat aromânesc altădată, faimos în secolul al XVIII-lea pentru bogăţia şi cultura sa, care, după prădarea şi devastarea lui în 1788 de către bandele de musulmani din zonă, în ultima parte a secolului al XVIII-lea a început să fie populat şi de etnici albanezi (cf. Nenițescu 1895: 343), toate celelalte patru localităţi menţionate au fost locuite totdeauna numai de aromâni şi au rămas în întregime aromâneşti până în zilele noastre. În timpul regimului comunist, în deceniul al VI-lea, când a început industrializarea socialistă, şi mai ales după căderea comunismului, mulţi moscopoleni şi-au părăsit localităţile natale pentru a se stabili în oraşe, unde condiţiile de trai erau ceva mai bune. De exemplu, în perioada 2003–2007, localitatea Şipsca s-a depopulat aproape complet, ajungând de la 20 de case locuite în 2003, la doar 3, în 2007.

2. Interesat de graiul moscopolenilor, am făcut patru călătorii de documentare în Albania, în anii 2003, 2004, 2007, 2008. În special, am urmărit să facem cercetări la moscopolenii *grăvén*, deoarece în satul lor, *Gręáva* (Grabova), fost oraş înfloritor şi vestit în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea ca şi Moscopole, Şipsca, Lunca, Nicea, Gramoste, nu a ajuns nici unul din autorii menţionaţi *supra*, deşi au călătorit în Albania, în regiunea respectivă, uneori chiar în apropiere. Constantin N. Burileanu a vizitat Moscopole, Şipsca, Nicea şi Lunca şi probabil că de la moscopolenii de aici a preluat informaţiile despre Grabova cuprinse în *Dela Româniĭ din Albania* (Burileanu 1906: 53, 75–76, 134–135). În mod direct, a cunoscut graboveni (*grăvén* [n.n.]) veniţi în localitatea Poiani, menţionând că s-a putut înţelege mai bine cu ei decât cu fărşeroţii (Burileanu 1906: 269), dar recunoaşte că în satul Grabova nu a ajuns din cauza drumului anevoios care ducea până acolo[6]. Tache Papahagi (1920) a ajuns la Korcë, dar itinerarul său din această zonă nu a cuprins nici una dintre localităţile în cauză. Th. Capidan (1931: 31–33) a vizitat doar Moscopole şi Şipsca, despre Grabova menţionând doar că, împreună cu Moscopole, Şipsca, Nicea şi Lunca, a fost cândva un oraş înfloritor[7] şi că graiul din toate aceste foste oraşe este graiul aromânilor orăşenizaţi din Albania, care, la origine, au fost tot fărşeroţi. Mai târziu, în anii comunismului, cercetătorul Emil Petrovici a ajuns doar până la Llënga (Lunca) şi Moscopole (Petrovici 1970: 53–55), iar Petru Neiescu (1997: 14) nu a fost interesat să-i ancheteze în mod special pe moscopoleni, cercetările sale oprindu-se doar asupra graiurilor aromânilor din vecinătatea acestora, respectiv Curceaua (Korcë), Pleasa de Sus, Biglişti[8]. Thede

[6] „Grabova este singura comună românească dintre Tomor şi lacuri şi munţii Galiciţa-Morava pe care n'am putut-o vedea. Cu toate că nu e prea departe de Duşari, mi-ar fi trebuit vreo 5–7 ore ca să ajung la ea deoarece trebuiam [sic!] un munte mare şi destul de anevoios de traversat" (Burileanu, 1906: 134).

[7] Alături de aceste nume, Petru Neiescu (1997), menţionează şi Bitcuchi, aşezat la sud de Moscopole.

[8] Din partea de vest a Albaniei, anchetele sale au privit Tirana, Stan Carbunara, Shqepur, Poian. Totuşi, autorul a cules texte dialectale din Moscopole, după cum precizează în „Introducere" (Neiescu 1997: 14).

BDD-V348 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 08:17:49 UTC)

Kahl a vizitat ceea ce a mai rămas din Lunca (Llënga)[9], dar până la Greava (Grabova) nu a ajuns.

Aşadar, prezenţa noastră la Grabova în august 2003[10] şi după aceea, în septembrie 2007 şi septembrie 2008, a fost prima a unui cercetător român în acest sat aromânesc (*rămănésc*, în graiul local) din munţii din jumătatea de sud a Albaniei.

3. Există două sate cu numele oficial de Grabova: *Grabova A* şi *Grabova B*, ambele situate judeţul Gramsh, la nord de râul Devol. Cel aromânesc (*rămănésc*) este *Grabova A* (în denumirea oficială, *Grabova Siper*, ceea ce înseamnă „Grabova de Sus"). Celălalt, *Grabova B* (în denumirea oficială, *Grabova Posht* „Grabova de Jos"), este locuit de etnici albanezi de confesiune musulmană şi de aceea aromânii din Grabova *rămănẹáscă* îl numesc *Grẹáva o Túrcu*.

Grabova A (*Grẹáva rămănẹáscă*, cum îi mai spun aromânii) se află în munţi, la capătul unui drum şerpuitor, tăiat în rocă sfărâmicioasă, reparat relativ recent, care leagă oraşul Gramsh de satele dinspre muntele Valamare (*Válẹa Mári*, în graiul *rămănésc*). Drumul, cu multe serpentine ameţitoare, trece prin satele albaneze Kodovjiat, Mbulçar, Taragjini, Grabova B, Kurata şi urcă în continuare spre *Shëna Premte*[11], capătul de linie al autobuzului. Drumul nostru lasă însă Shëna Premte (*Stâvínerẹa*), care azi se numeşte Lenia, undeva în dreapta. De aici înainte, drumul devine foarte accidentat, aproape impracticabil cu automobilul pe cei câţiva kilometri care mai sunt până la Grabova A (Grabova de Sus). Numai o maşină cu dublă tracţiune şi foarte robustă, precum jeepul Toyota[12], poate urca pe serpentinele mărginite de prăpăstii ameţitoare pentru a ajunge până la capăt. La Grabova aromânească însă poţi ajunge şi pe jos, pe la Stâvinerea (Lenia), unde cobori din autobuzul (căruia albanezii şi aromânii îi spun *furgón*) venit de la Gramsh şi de unde iei pieptiş muntele dinspre nord, care separă cele două localităţi. Este un fel de potecă-drumeag, bătătorită de săteni şi animalele lor de povară şi croită pe partea dreaptă a pantei destul de puţin înclinate a muntelui, pe care mergi cu mari eforturi timp de o oră şi jumătate, două ore[13]. Există şi o cale mai uşoară, printr-o trecătoare

[9] În 2003, la Llënga (*Lunca*), mai erau doar 6 case locuite, după cum am aflat la Pogradec de la link'otul Lambi Jovan Kokoneshi. Astăzi, conform informaţiilor oferite de un grăvean, pe nume Prokop Kokoneshi, care deţine acolo un mic local comercial, există 7 case locuite.

[10] Noi am vizitat Greava pentru prima dată în 1989, în timpul regimului comunist, dar, din cauza stricteţii de atunci şi ca urmare a rugăminţii celor care ne-au primit în casele lor (unchi, mătuşi şi veri primari), nu am putut nota mai nimic la faţa locului.

[11] *Shëna Premte* este traducerea in albaneză a denumirii aromâneşti *Stâvínerẹa* „Sfânta Vineri", ceea ce arată că această comună, în a cărei administraţie se află Grabova, a fost locuită cândva de creştini, foarte probabil de aromâni. Autorităţile albaneze au schimbat însă vechea denumire, bine încetăţenită în graiul aromânilor din Greava, cu *Lenia*, denumirea oficială de azi.

[12] Cu o asemenea Toyota, aparţinând grăveanului Todi Buzo, am călătorit în septembrie 2007 şi în septembrie 2008, când am fost că convins numai un automobil robust, cu dublă tracţiune, ar putea merge pe acest drum fără să se avarieze foarte serios.

[13] Am mers la Greava pe acest drum în august 2003, alături de colegul conf.univ.dr. Stoica Lascu, de la Facultatea de Istorie şi Ştiinţe Politice a Universităţii „Ovidius" din Constanţa, într-o zi caniculară, când am simţit că ne pierdem răsuflarea de atâta efort. Am înţeles astfel de ce niciun cercetător român nu s-a încumetat până atunci să călătorească spre această aşezare aromânească.

BDD-V348 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 08:17:49 UTC)

care taie muntele dinspre Shëna Premte, lăsând în dreapta şi stânga două stânci uriaşe, numite de localnici *Şcămbili di Grẹáva* „stâncile mari din Greava”[14], cale care nu mai este circulată de multă vreme, din cauza căderilor de pietre care au făcut în trecut victime printre trecători.

La capătul drumului însă, eforturile sunt răsplătite cu prisosinţă, căci satul aromânesc Greava este aşezat într-un foarte pitoresc amfiteatru natural. Coamele de munţi (*ḑénur*[i]) din jur, cu puţină vegetaţie, din care se impune prin înălţime *Komián* (pe hărţile oficiale albaneze, Kamje: 1652 m), situat la vest, lasă între ele un fel de căuş, pe pereţii căruia se află aşezate casele oamenilor. Acest căuş are două deschideri, una la răsărit şi una la sud. Prima deschidere este o vale împădurită cu pini şi zadă, la capătul căreia se vede vârful dominant al muntelui *Válẹa Mári* (Valamare: 2373m). Dinspre acest munte curge râul căruia grăvenii îi zic chiar aşa: *Pắu di Válẹa Mápi* sau *Pắu de la Şápa di Válẹa Mápi*[15] (*şápă* „ferăstrău”), râu în care se varsă multele pâraie şi fire de apă care izvorăsc de prin mai toate părţile şi care fac adesea ca terenurile mai joase ale satului să mustească tot timpul de apă. A doua deschidere este spre sud, prin trecătoarea dintre cele două stânci uriaşe şi înfricoşătoare, *Şcắmbili di Grẹáva*, menţionate *supra*.

Casele, căţărate pe pantele acestui amfiteatru natural de o frumuseţe aspră, sunt construite din piatră, liantul tradiţional fiind ceamurul (*láspi*). Pentru rezistenţă, zidurile sunt întărite cu brâie (*brắni*) din lemn de zadă (*ḑádă*). Sunt acoperite cu un fel de ţigle sau mai degrabă dale, din ardezie, de culoare gri, numite *ploc̑* (alb. *plloçë*), destul de neregulate ca dimensiuni şi mai groase decât plăcuţele de ardezie obişnuite cu care sunt acoperite casele în alte părţi ale Europei. De aceea, culoarea dominantă a construcţiilor şi a satului întreg, când priveşti de la înălţime şi de la o anumită distanţă, este griul. Doar acoperişul şcolii şi al dispensarului, reparate de curând, sunt din ţiglă ondulată roşie.

Numărul caselor locuite (unele case au rămas nelocuite după emigrarea familiilor care le locuiau) a crescut de la 44 în 2003, la 60 în 2008. Ele sunt grupate, după familiile înrudite (neamuri) care le locuiesc, în cartiere (mahalale, în aromână *măhăláḑ*), numite azi cu termenul albanez *lagjie* (pl. *lagjet*) „cartier”, urmat de numele neamului respectiv: *Lagja o Barðelári*, *Lagja o Buḑelári*, *Lagja o Ĉaĉalári, Lagja o Ĉucelári*, *Lagja o Nişcolári*, *Lagja o Paĉolári*, *Lagja o Truşelári* [16]. Într-un asemenea cartier, de la o casă la alta se ajunge pe ulițe cotite, foarte înguste, numite de localnici *cpáli*, altădată cu caldarâm, acum doar pline de pietre, pe care nu pot trece decât persoane în şir, oile şi vitele de povară. Toate aceste denumiri, împreună cu altele din sat şi din împrejurimi, precum *La Púpa*, *La Papaláza*, *La Ĉáĉa*, *La*

[14] Termenul albanez *shkëmb* „stâncă, stană, bolovan de piatră (geol. masiv)” (cf. DARFSR, s.v.) a intrat cu acelaşi sens şi în graiul aromânilor din Albania. Vezi şi DDA, s.v. *şcắmbă*.

[15] Precizăm că, în graiul grăvenilor, consoana lichidă *r*, cu vibraţii apicale, se pronunţă, ca *r* velar, ca la fărşeroţii din Albania, redat în transcriere fonetică prin litera grecească *ro*: *P*, *ρ*. Vezi în text *infra*.

[16] Pentru a denumi pe membrii unei familii sau ai unui grup de familii înrudite care poartă acelaşi patronim, în graiul aromânilor moscopoleni se întrebuinţează sufixul colectiv *-lári* de origine turcă, adăugat patronimului respectiv. Astfel, toţi care poartă numele de familie *Trúşi*, *Búḑo*, *Bárði*, *Níşcu*, *Páĉo*, *Čuĉo*, *Čaĉa* devin în graiul moscopolean *Truşelári*, *Buḑelári*, *Barðelári* etc.

BDD-V348 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 08:17:49 UTC)

Púnti, *La Iáni Gógu*, *Ĉâĉópu o Fágu*, *La Trúşţea o Bózo*, *La Cpiúţi*, *La Pádẹa o Pắu*, *La Pádẹa di Muĉắp*[i], *La Cápu ali Gáịe*[17], servesc şi pentru orientarea localnicilor în sat şi în jurul lui, în activitatea şi comunicarea lor cotidiană.

4. Din Grabova A (aromânească), aromânii au plecat în mai multe rânduri, fără ca localitatea să fi rămas vreodată complet părăsită, aşa cum s-a întâmplat cu Grabova B (Grabova Posht), care, conform memoriei colective, în trecut a fost şi ea populată cu aromâni[18]. Prima depopulare masivă s-a petrecut către sfârşitul secolului al XVIII-lea, când oraşul Grabova a împărtăşit soarta Moscopolei şi a celorlalte oraşe aromâneşti (Şipsca, Lunca, Nicea), ajunse la o înflorire economică invidiată de albanezii musulmani din jurul lor (Hoxha 1998: 52, 56–58). Atunci vor fi părăsit Grabova, alături de marii comercianţi ai locului, şi părinţii lui Andrei Şaguna, care au ajuns în cele din urmă în Imperiul Habsburgic, în oraşul maghiar Miskolc[19]. Apoi, în anii interbelici, începând din 1931, mulţi grabovari emigrează spre Elbasan şi Lushnjë. În 1933, 15 familii din sat au emigrat în România, unde au fost colonizaţi în Cadrilater, şi apoi, în 1940, în satul Nisipari din judeţul Constanţa, de unde mai târziu au plecat în mare parte spre oraşele apropiate (Medgidia, Ovidiu, Constanţa)[20]. O altă emigrare importantă s-a petrecut începând din 1950, când autorităţile comuniste au început să-i caute pe meşterii din Greava, Lunca, Nicea, Şipsca pentru a construi obiectivele industriale din Korçë, Pogradec, Gramsh, Elbasan, Tirana (Hoxha 1998: 62; DB, TB) .

După o statistică făcută la faţa locului cu subiectul Todi Buzo şi cu alţi consăteni ai săi, aromânii din Grabova ar număra azi aproximativ 300 de suflete, care trăiesc în cele 60 de case locuite. Cei plecaţi în oraşe, după 1950 (1952, 1954), cf. DB, la Gramsh şi în special la Elbasan, consideră că în sat n-au mai rămas decât cei mai săraci şi mai leneşi şi cei care aveau interdicţie să părăsească localitatea. O astfel de interdicţie a suferit subiectul nostru Dhori Bardhi (DB), care a trebuit să locuiască într-o casă din afara satului, ca un fel de paria, pentru motivul că era fiu de chiabur (alb. *kulak*). După căderea comunismului, au plecat din nou mai multe familii în oraşe, dar satul nu s-a depopulat atât de mult precum celelalte localităţi moscopolene menţionate *supra*. Probabil că au vrut să plece şi alţii şi nu au avut posibilităţi financiare să o facă, dar cei rămaşi la Greava muncesc azi din greu pentru a-şi câştiga existenţa.

Ocupaţiile lor de bază din prezent sunt creşterea oilor, agricultura, câtă se poate face în relieful foarte denivelat al satului, şi exploatarea lemnului din pădurile din apropiere. Mulţi dintre ei cunosc meseria de *marangoz* (tâmplar) şi de zidar,

[17] Numele de cartiere şi de locuri din *Greava*, pe care noi le-am obţinut la faţa locului, ca şi alte informaţii referitoare la Grabova, se regăsesc şi în lucrarea monografică a lui Meçan Hoxha, *Grabova, e bucura me arumunë* „Grabova, frumoasa [localitate] cu aromâni" (Hoxha 1998).

[18] Documente turceşti menţionează că aceasta din urmă, în 1431–1432, era părăsită (cf. Hoxha 1998: 8).

[19] Aici se va naşte viitorul mitropolit Andrei Şaguna, mare personalitate a românilor transilvăneni din secolul al XIX-lea. Pentru mai multe date despre părinţii lui Andrei Şaguna, cf. Diamandi 1940: 14–24.

[20] Grăvenii de azi spun că atunci ar fi plecat toţi din Greava, dar că pe cei rămaşi i-au ţinut pe loc, între altele, ideea că nu aveau cui să lase în grijă biserica satului, cu hramul Sfântul Nicolae, mândria arhitectonică a tuturor grabovarilor pe care i-am cunoscut.

BDD-V348 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 08:17:49 UTC)

moştenire de pe vremea când Greava era un mare oraş, iar meseriile erau în plină înflorire[21]. Păşunatul oilor se practică individual sau în asociaţie de 3–4 proprietari. Cei care se ocupă în mod individual îşi aduc turmele acasă de la păşunat în fiecare seară. Ceilalţi şi-au amenajat stâne pe platourile din munţii din apropiere şi le pasc cu rândul toată vara. Laptele este valorificat la căşăria din sat, numită cu termenul *baxho* (< alb. *baxho* „căşărie"; vezi şi DDA, s.v. *báğu*) . Oile se mulg până către sfârşitul lunii august, după care laptele care se mai poate mulge este folosit de fiecare acasă. Conform estimărilor subiecţilor anchetaţi (DP, TP), în Greava există azi cam 3000 de oi. Pentru ele, membrii în putere ai familiei cosesc toată vara şi fac provizii importante de iarbă, pe care o poartă de pe munte cu catârii (*múşti*, în graiul locului < alb. *mushkë*, cf. DDA, s.v.) sau cu caii (cai mici, de munte), pe samare, şi o orânduiesc în căpiţe în curţi. Alături de oi, mulţi ţin pe lângă casă şi câte o vacă, două. Pentru a-şi întreţine animalele care le asigură în cea mai mare parte alimentaţia, grăvenii muncesc din zori şi până seara târziu. Ziua, uliţele înguste şi întortocheate ale satului sunt pustii. Din când în când, câte un adult sau un copil mână din spate o vită. Cei care nu sunt cu oile, la iarbă sau după lemne, în pădure, robotesc în curţile îngrădite în aşa fel că nu poţi privi din drum la ce se întâmplă în interiorul lor. Unii mai au şi stupi, mierea fiind, de asemenea un produs alimentar bine-venit pentru hrana grăvenilor. Pentru realizarea cherestelei, după ce buştenii au fost tăiaţi în aşa fel încât să poată fi purtaţi de catâri sau de cai acasă, folosesc ferăstraie electrice, care nu pot fi întrebuinţate decât între anumite ore, când este curent electric. În trecut, erau mai multe ferăstraie acţionate de forţa apei (*şápă cu ápă*), dar azi în sat mai există doar unul singur, al cărui proprietar este Spiro Stefan Paço, în vârstă de 60 de ani. Cheresteaua este vândută mai ales la Gramsh, oraşul de reşedinţă al judeţului în administraţia căruia se află Greava.

Există şi bărbaţi tineri care sunt plecaţi la muncă în Grecia, unde sunt plătiţi mai bine şi de unde aduc bani acasă, de mare ajutor pentru familiile din care fac parte. Numărul lor, în 2008, era de 20. Vara, aproape toţi vin acasă timp de o lună pentru a-şi ajuta familiile la cosit şi la strânsul fânului pentru iarnă (TB).

Din cauza muncii grele şi a eforturilor continue, care nu încetează decât în timpul iernii, grăvenii au feţele puternic marcate de riduri, ceea ce îi face să pară mai vârstnici decât sunt în realitate. Un bărbat de 50–55 ani pare ca unul de 65–70. Par că s-au resemnat cu această viaţă foarte dură din care nu văd posibilităţi de ieşire. Totuşi, ceva speranţe într-un trai mai bun au început să apară. Todi Buzo, un întreprinzător îndrăzneţ şi poate puţin utopic, a făcut în sat primele investiţii private după prăbuşirea economiei comuniste. A construit mai întâi o căşărie, care valorifică laptele produs de gospodăriile individuale, a pus şcolii acoperiş nou şi a construit şi un mic dispensar pentru comunitatea satului. Cea mai îndrăzneaţă idee economică a sa a fost însă construirea unui hotel pe un mic platou situat în imediata apropiere a satului. Este un hotel de tip „Alpin", căutat de grăvenii emigraţi care se întorc să-şi revadă satul natal, de amatorii de peisaje pitoreşti, aflate cât mai departe de

[21] Dintre meseriile de odinioară practicate la Greava, în afara celor rămase până azi (tâmplar şi zidar) menţionăm: fierari, armurieri, argintari, vopsitori, samargii, croitori etc. (cf. Hoxha 1998: 21). O dovadă că Greava a fost în trecut un oraş important o constituie realitatea că, până în 1946, în fiecare miercuri, aici s-a ţinut târg (*pâzári*), la care veneau să-şi procure mărfuri oameni din mai toate satele de albanezi din jur (cf. DB).

BDD-V348 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 08:17:49 UTC)

civilizaţia oraşelor. Turiştii vin atât din Albania (oameni de afaceri, politicieni etc.) cât şi din străinătate, prin agenţia internaţională de turism „Aventurier". Albanezii vin mai cu seamă pentru a-şi satisface o mare plăcere specifică, aceea de a mânca un miel la proţap, pe care îl cumpără de la săteni (intermediarul fiind hotelierul) şi de a bea rachiu de fructe făcut de localnici din prune, coarne şi alte poame care se fac aici, la 1300 m altitudine. Intenţia întreprinzătorului, mărturisită nouă, a fost ca prin această investiţie să salveze satul de la depopularea lui completă. După exemplul său, şi alţi grăveni, deocamdată puţini la număr, au început să revină în sat, să-şi revendice proprietăţile de dinainte, pentru a-şi construi case noi, în care îşi petrec verile. Unul dintre ei este Thanasi Vasil Thano, care locuieşte la Elbasan (din 1959), dar care s-a întors la Greava şi şi-a construit o casă pe locul care a aparţinut înainte familiei sale. Aşadar, turismul, deocamdată aflat la început, ar putea fi o soluţie pentru a depăşi greutăţile în care trăiesc azi grăvenii. Următorul proiect este construirea unei microhidrocentrale în apropierea satului, care poate valorifica potenţialul energetic al apelor din zonă.

Tot datorită intervenţiilor lui Todi Buzo, a început reparaţia bisericii Sf. Nicolae a satului, recunoscută ca un monument de arhitectură şi pictură bisericească[22]. Grăvenii povestesc cu mândrie cât de frumoasă a fost altădată biserica lor, pentru care, spun legendele locului, grăvenii nu şi-au părăsit satul natal (vezi nota 20). Cealaltă biserică, *Stâvínerẹa*, se află în locul unui fost cartier al localităţii, care a dispărut prin părăsirea şi ruinarea caselor.

Deşi timpul le este mai tot ocupat şi nu au vreme de pierdut, grăvenii sunt amabili cu un străin, mai ales dacă este vorbitor al graiului lor. Despre România ştiu că demult au plecat din Greava mai multe familii şi că unii dintre ei au rude mai apropiate sau mai depărtate acolo. Unii mai tineri ar dori ca statul român să-i recunoască drept români şi să le ofere documente care să le permită să călătorească lesne în ţara noastră[23]. Deşi călătoresc frecvent în Grecia, care îi consideră greci vlahofoni, aceştia nu se simt prea bine în ţara lui Homer. În contactele avute cu românii din România, aflaţi şi ei la muncă în Grecia sau Italia, precum şi în alte state ale Europei occidentale, ei şi-au dat seama că graiul lor seamănă mult (*s'uiduseáşti múltu* „se potriveşte mult") cu cel al românilor, dar recunosc că nu au stat prea mult în preajma lor, pentru a realiza cât de mare este asemănarea între cele două rostiri[24].

[22] Deşi practicarea religiei a fost interzisă în 1967, cele două biserici din Greava, Sf. Nicolae (*Ay Nicóla*) şi Sf. Vineri (*Stâvínerẹa*), nu au fost demolate, ci au fost folosite în alte scopuri. De pildă, biserica Sf. Nicolae a fost întrebuinţată de cooperativa agricolă a satului ca magazie de cereale. În 1989, când am vizitat-o prima dată, biserica mai păstra ceva din stucatura originală a coloanelor pridvorului, a căror răsucire amintea de coloanele bisericii mănăstirii Curtea de Argeş din România.

[23] Asemenea doleanţe şi-au manifestat şi alţi aromâni din Elbasan, Tirana, Korçë, Pogradec, Divjaka etc., mai ales persoane în vârstă de până în 40 de ani, şi în mod special tineri care au studiat în România, care împărtăşesc sentimentul românităţii, dar care se văd ţinuţi la marginea ei, după terminarea studiilor şi întoarcerea lor acasă.

[24] Alta era situaţia în anii 1960, când Petru Neiescu i-a vizitat pe aromânii din Albania în vederea realizării *Micului atlas*... şi când a constat că toţi aceştia „au conştiinţa originii lor comune cu a noastră, şi cei mai mulţi dintre ei, în special oamenii mai în vârstă, au şi sentimente naţionale româneşti. Mulţi dintre ei mă întrebau cu reproş de ce nu îi ajutăm, de ce îi lăsăm să se piardă fără a întreprinde nimic în sprijinul lor" (Neiescu 1997: 27). Asemenea reproşuri ne-au fost adresate şi nouă în anii 2000, în timpul anchetelor efectuate la Greava.

BDD-V348 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 08:17:49 UTC)

5. Aromânii din satul Greava se declară *rumun* (termenul albanez pentru etnonimul *român*, cf. DARFSR, s.v.) la recensămintele oficiale. În sat îşi vorbesc fără jenă graiul aromânesc străbun, pe care însă îl presară frecvent cu elemente lexicale albaneze. De multe ori, în timpul unei conversaţii, o dau, fără să-şi dea seama, pe albaneză. Când doresc să comunice mai repede, vorbesc de la început în albaneză. În albaneză vorbesc şi în prezenţa unui etnic albanez, care vine prin sat cu vreo treabă. Deşi familii întregi de albanezi nu au intrat încă în Greava, în ultimii ani, pentru a evita căsătoriile cu rude prea apropiate (între veri de gradul I, II sau III) din cadrul comunităţii, tinerii bărbaţi grăveni au început să-şi caute neveste printre fetele albaneze din satele din jur, de la Lenia (Stâvinerea), de exemplu. Acestea sunt fete de *buctár*^{i} sau *bâctár*^{i} [25], adică de albanezi musulmani, cum sunt toţi azi în Stâvinerea şi în celelalte sate de pe drumul dintre Gramsh şi Greava, dar care învaţă destul de repede graiul aromânesc al familiei în care au intrat. Situaţiile de bilingvism create în acest fel îi fac pe grăveni să se exprime tot mai des în albaneză, chiar dacă nu-şi uită graiul nativ şi rezistă încă asimilării.

6. Numele satului, Grabova, este, după cum arată şi rezonanţa sa fonetică, de origine slavă. În bulgară, există termenul *габър* „Carpinus betuluis" (cf. БЕР, s.v.), provenit din v.sl. **grabgъ*, devenit, prin disimilaţie, încă din perioada protoslavă, **grabъ* şi **gabгъ*, forme regăsite în toponimul bulgăresc *Gabrovo*. În sârbă există cuvântul *gräba* „carpen" (cf. DSR, s.v.), o formă mai apropiată de numele Grabova. Se pare că strămoşii aromânilor graboveni şi-au însuşit acest toponim de origine slavă, deoarece au ajuns aici după ce slavii au trecut şi au trăit o perioadă în aceste locuri[26]. Pronunţia *Gr̨eáva* poate fi o formă adaptată la sistemul fonetic al aromânei timpurii, foarte aproape de protoromână, în care *b* şi *u̯* în poziţie intervocalică au dispărut (ILR 1969: 211). Pentru terminaţia *-(o)va*, frecventă în denumirile de locuri din sudul Albaniei, nu avem însă o explicaţie satisfăcătoare.

Graiul aromânesc vorbit azi în Greava este, în general, graiul moscopolean, identificat şi descris de Nicolae Saramandu în *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea* (1972). Totuşi, aşa cum am arătat în 2003: 188–189, există trăsături care individualizează vorbirea din fiecare sat moscopolean.

În vocalism, vocala *á* se aude ca *á* în pluralul adjectivului *mari* (*márpi*): *fâcóp*^{i} *map*^{i}*, féti map*^{i} *şi* nu ca *ắ* (*măr*^{i}), ca în alte graiuri aromâneşti, ceea ce constituie o particularitate a graiului moscopolean[27]. În general, diftongii *e̯á* şi *o̯á* se pronunţă ca *e* deschis (*ę́*) şi *o* deschis (*ǫ́*): *fę́tă* „fată", *sę́pă* „seară", *hǫ́pă* „sat" *nǫ́pte̯a*[28]. *U* final

[25] Termenul este derivat din alb. *bukë* „pâine, aluat din pâine, pită", cf. DARFSR, s.v. *buk*.

[26] „Pe baza analizei toponimelor din munţii Pind a lui Weigand [...] care stabilea un substrat slav în numele aromâne mai noi, poate fi explicat faptul că regiunea a aparţinut mai întâi slavilor şi apoi aromânii s-au stabilit în fostele regiuni slave" (Kahl 2006: 104). Opinia lui Weigand, citată de Tede Kahl, este susţinută de numele satelor Lunca, Nicea, Şipsca, locuite în exclusivitate de aromânii moscopoleni, ca şi de numeroasele toponime de rezonanţă slavă din regiunea Pogradec-Korçë şi din alte regiuni ale Albaniei.

[27] Alte observaţii şi consideraţii cu privire la *á*: *á*, la Bardu 2004a: 72.

[28] Vezi şi observaţiile noastre asupra graiului aromânesc din Şipsca (Bardu 2004b: 190–191). Fenomenul a fost semnalat de Capidan (1931: 181, 185–186) şi pentru fărşeroţi. Cf. şi Saramandu

BDD-V348 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 08:17:49 UTC)

nu se aude după *m*: *am* „am”, *nâdzém* „mergem”, *nâ scăldám* „ne scăldam” etc., ceea ce constituie o altă caracteristică a graiului moscopolean (cf. Saramandu 1972: 329–340; Saramandu 1984: 429).

În consonantism, trăsătura care particularizează graiul din Greava față de celelalte graiuri moscopolene (din Lunca, Nicea, Şipsca şi Moscopole) este rostirea velară a lui *r* (*ρ*): *aúρsu* „urs”, *lísρu* „lanț, lănțug”, *ρắu̯* „râu”, *sâcápă* „secară” etc. Se ştie că această pronunție este specifică fărşeroților din Albania, iar dintre cei veniți în România, fărşeroții originari din localitatea albaneză Pleasa (azi, la Palazu, sat-cartier al Constanței, şi la Pipera, lângă Bucureşti) sunt aceia care îl rostesc pe *r* cu vibrații velare sau uvulare. La moscopolenii din Ovidiu, Nicolae Saramandu (1972) nu a înregistrat această rostire, pe care noi am notat-o la toți grăvenii pe care i-am anchetat. Pronunția în cauză poate fi un indiciu important pentru originea fărşerotă a grăvenilor, confirmând părerea lui Th. Capidan (1931: 116 sqq.), care a crezut că, în general, aromânii orăşeni, care nu pronunțau pe *r* cu vibrații velare sau uvulare, la origine tot fărşeroți au fost. Trebuie să precizăm însă că moscopolenii, în general, şi grăvenii, în special, sunt de multă vreme sedentari, în comparație cu fărşeroții, pe care, în parte, Petru Neiescu (1997: 18–19, 30–31 şi urm.) i-a găsit încă pendulând cu turmele după păşunat.

Ca fenomene fonetice, în graiul grăvenilor este foarte frecventă metateza. Astfel, ei pronunță *alcâséscu* față de *alăxéscu* (DDA, s.v.); *alțânắm*, față de *anălțắm* (DDA, s.v. *análțu*); *aşpâtắm* față de *aştâptắm* (DDA, s.v. *aştéptu*); *-ntur*, față de *-ntru* (DDA, s.v.): *ntur mắnă* „în mână” etc.

În morfologie, în flexiunea nominală, remarcăm formarea genitiv-dativului cu particula *o*, care îndeplineşte rolul articolului hotărât proclitic *alᵘ* „lui” din alte graiuri aromâneşti (cf. Caragiu Marioțeanu 1975: 222–223, Saramandu 1984: 439–440) *cása o Nísi* „casa lui Nisi”; *âl' dzắşu o Tódi* „i-am spus lui Todi”.

În flexiunea verbală ne-a atras atenția în mod deosebit realizarea perfectului compus al verbului *moρᵘ* nu cu forma feminină a participiului *murítă*, ci cu forma feminină a adjectivului *mort*: *mó̯ρtă*: *Vasíli ápi mó̯ρtă* „Vasili a murit”. Ar putea fi vorba de o acomodare semantică a formei adjectivale cu aceea o formei feminine a participiului, specifică în general aromânei (Caragiu Marioțeanu 1975: 249; Saramandu 1984: 454).

În ceea ce priveşte lexicul, am remarcat intrarea în fondul principal lexical a tot mai multe cuvinte albaneze, care sunt întrebuințate în locul celor moştenite în grai, ilustrative în acest sens fiind numele de rudenie: *bábi* (< alb. *babi* < tc. *baba*, cf. DDA, s.v.) pentru *tátă*, *dái* (< alb. *dajë*) pentru *lálă* „unchi”; *nắnă* (< alb. *nënë*) pentru *mámă* etc.[29], care sunt folosite tot mai des.

1972: 62, 64. Asemenea identități fonetice ne îndeamnă să credem că, la origine, probabil că moscopolenii, în general, şi grăvenii, în special, sunt tot fărşeroți (vezi *infra*).

[29] Pentru mai multe exemple, cf. Bardu 2005: 705. Şi moscopolenii veniți în România foloseau frecvent, în alternanță liberă, *bábi* pentru „tată”, *dái* pentru „unchi (din partea mamei)”, *ğáği* pentru „unchi (din partea tatălui)”, chiar şi *nắnă* pentru „mamă”, ceea ce ne face să credem că, fiind de multă vreme sedentari în localitățile lor de origine din Albania, ei au intrat mod natural în contact lingvistic cu majoritarii albanezi din jur, de la care au împrumutat o serie de lexeme (vezi şi Capidan 1931: 207; Capidan 1932: 169–177).

BDD-V348 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 08:17:49 UTC)

Dintre numele de familie, cele mai frecvente sunt *Bárdhi*, *Búzo*, *Ĉúĉo*, *Cănúti*, *Nîşcu*, *Trúşi*, *Tháno*, *Verúşi*. Dintre cele de botez, menţionăm, ca nume bărbăteşti: *Andóni*, *Crísto*, *Δímo*, *Δóρi*, *Yáni*, *Yóργι*, *Lámbρi*, *Nísi* (*Δionís*), *Pandéli*, *Pípo*, *Spípo*, *Sotíri* (*Sotipák'i*), *Θemístocle*, *Θomái*, *Vang'éli* etc.; nume femeieşti: *Δimítρa*, *Margaríta*, *Mapía*, *Naúnca*, *Pandóρa*, *Papaşk'ivía*, *Θomaíδa*, *Viólţa*. Originea grecească a celor mai multe dintre acestea este evidentă.

În încheierea acestor rânduri, putem să afirmăm că aromânii moscopoleni din Grabova (Greava) se constituie azi ca o realitate extrem de interesantă din punct de vedere istoric, lingvistic şi etnografic. O echipă complexă de cercetători ar putea evidenţia aspecte de mare interes ştiinţific ale acestei mici lumi, despre care nu ştim cât va mai rezista asimilării.

Bibliografie

Bardu 1993: Nistor Bardu, *Un grai aromânesc din Dobrogea*, în „Analele Ştiinţifice ale Universităţii «Ovidius»", Secţiunea Filologie, tom IV, p. 38–44.

Bardu 2004a: Nistor Bardu, *Limba scrierilor aromâneşti de la sfârşitul secolului al XVIII-lea* (Cavalioti, Daniil, Ucuta), Constanţa, Ovidius University Press.

Bardu 2004b: Nistor Bardu, *Observaţii asupra graiului aromânesc din localitatea Şipsca (Albania). Aspecte fonetice*, în vol. *Spaţiul lingvistic şi literar românesc din perspectiva integrării europene*, Iaşi, Editura Alfa, p. 185–193.

Bardu 2005a: Nistor Bardu, *Elemente lexicale albaneze în graiul de astăzi al aromânilor moscopoleni din Albania*, în Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Limba română. Structură şi funcţionare*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti.

Bardu 2005b: Nistor Bardu, *Trăsături ale graiului moscopolean în limba scrierilor aromâneşti din secolul al XVIII-lea* (în limba macedoneană), în vol. *Зборник на трудnови од меународиот научен симпозиум „Власите на Балканот"*, Skopje, p. 276–286.

БЕР: *Български етимологичен речник*, tom I, А–З, Издтелство на Българската Академия Науките, 1971.

Burileanu 1906: Constantin N. Burileanu, *Dela Românii din Albania*, Bucureşti, Lito-Tipografia C. Motzătzeanu.

Capidan 1931: Th. Capidan, *Făr̂şeroţii*, în „Dacoromania", VI, p. 1–210.

Capidan 1932: Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*. Bucureşti, Imprimeria Naţională.

Caragiu Marioţeanu 1975: Matilda Caragiu Marioţeanu, *Compendiu de dialectologie română*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

DARFSR: Renata Topciu, Ana Melonashi, Luan Topciu, *Dicţionar albanez–român*. *Fjalor shqip–rumanisht*, Iaşi, Polirom, 2003.

DDA: Tache Papahagi, *Dicţionarul dialectului aromân*, Bucureşti, Editura Academiei, 1974.

Diamandi 1940: Sterie Diamandi, *Oameni şi aspecte din istoria aromânilor*, Bucureşti, „Cugetarea".

DSR: Mile Tomici, *Dicţionar sârb–român* (A–L), Timişoara, 1998.

Hoxha 1998: Meçan Hoxha, *Grabova e bukura me Arumunë*, f.l.

ILR 1969: *Istoria limbii române*, vol. II, Bucureşti, Editura Academiei.

Kahl 2006: Thede Kahl, *Istoria aromânilor*, Bucureşti, „Tritonic".

Neiescu 1997: Petru Neiescu, *Mic atlas al dialectului aromân din Albania şi fosta Republică Iugoslavă Macedonia*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Neniţescu 1895: I. Neniţescu, *Dela Românii din Turcia Europeană*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl.

BDD-V348 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 08:17:49 UTC)

Papahagi 1920: Tache Papahagi, *La Românii din Albania*, Bucureşti, Tipografia Nicolae Stroilă.
Petrovici 1970: Emil Petrovici, *Consoane rotunjite în graiurile aromâne din Albania*, în *Studii de dialectologie şi toponimie*, Bucureşti, Editura Academiei Române, p. 53–55.
Rosetti 1929: Al. Rosetti, *Cercetări asupra graiului românilor din Albania*, în „Grai şi suflet", vol. IV, fascicula I, p. 1–83; fascicula II, p. 377–380.
Saramandu 1972: Nicolae Saramandu, *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea*, Bucureşti, Editura Academiei Române.
Saramandu 1984: Nicolae Saramandu, *Aromâna*, în *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Scrisul Românesc, p. 423–476.
Saramandu 2003: Nicolae Saramandu, *Studii aromâne şi meglenoromâne*, Constanţa, Ex Ponto.
Saramandu 2004: Nicolae Saramandu, *Romanitatea orientală*, Bucureşti, Editura Academiei Române.
Turculeț 2003: Adrian Turculeț, *Aspecte ale situației sociolingvistice a aromânilor din Albania*, în vol. *Limba şi literatura română în spațiul etnocultural dacoromânesc şi în diaspora*, Iaşi, Editura Alfa.
Weigand 1892: Gustav Weigand, *Von Berat über Muskopoljie nach Gjordscha*, în „Globus", nr. 61.
Weigand 1894–1895: Gustav Weigand, *Die Aromunen. Ethnographisch–philologisch–historische Untersuchungen über das Volk der sogenannten Makedo–Romanen oder Zinzaren*, Leipzig, Johann Ambrosius Barth.
Weigand 1910: Gustav Weigand, *Die Aromunen in Nordalbanien*, în „Jahresbericht des Institut für rumänische Sprache", XVI, p. 193–212.

Subiecți

Dhionis Paço (DP), 42 ani, marangoz, agricultor; locuieşte în Grabova.
Dhori Bardhi (DB), 73 ani, zidar, agricultor; până la 60 de ani a locuit în Grabova; în prezent locuieşte la Elbasan.
Todi Buzo (TB), 45 ani, om de afaceri; locuieşte la Grabova şi la Elbasan.

Chez les Macédo-Roumains de Grabova (Greava) d'Albanie

Bien des Macédo-Roumains qui ont peuplé au long du temps exclusivement les villages de *Şipsca*, *Grabova*, *Nicea*, *Lănga* (*Lunca*), ont quitté leurs localités pendant la dictature communiste et, surtout, après la chute de ce régime, passée a l'aube des années 1990. À savoir, pendant les années 2003–2007, le village *Şipsca* tout près de *Moscopole*, a été presque complètement dépeuplée, le bilan concernant la régression du 20 maisons habitées en 2003 à 3 en 2007.

C'est pas une situation pareille avec la localité Grabova (Greava, dans le patois), où il y a à présent 60 habitations (face à 44, en 2003) où vivent environ 300 hommes.

Notre recherche, déroulé sur terre, contient des renseignements concernant ce village, les habitants et leur occupations, leur situation sociolinguistique, aussi bien de la manière dans laquelle le patois macédo-roumain natif s'actualise de nos jours.

Constanța, România

BDD-V348 © 2009 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 08:17:49 UTC)